

Funkció és változás

A levéltárak feladatai és a társadalmi elvárások

A levéltári értelemben vett iratok megőrzésének igénye eredetileg kimondottan azok jogi értékéből fakadt, hogy azokkal tulajdonjogot, különféle kiváltságokat vagy más jogokat érvényesíthessenek. Erre az ókortól számos példát találunk, de az iratok átmeneti, valamint tartós megőrzésének funkciói sokáig nem váltak el élesen. Az iroda, az irattár és a levéltár elkülönülése a 16. századtól figyelhető meg.

A 18. században számos uralkodói és fejedelmi, sőt, alsóbb szintű hatósági levéltár is létesült. Ezen intézmények kimondottan jogbiztosító, ügyviteli szempontból voltak lényegesek. Hazánkban az Archivum Regni létrehozásáról rendelkező 1723. évi XLV. törvény – nem előzmények nélkül – elsődlegesen a rendi érdekérvényesítés egyik eszközeként tekintett a leendő országos levéltárra, amely részben az udvar ellenállása miatt is tényleges működését csak 1756-ban, Batthyány Lajos nádor jóvoltából kezdhette meg.

A francia forradalom hatására kezdték a „közfunkciók” ellátása során keletkező iratokat köztulajdonnak tekinteni, és bármely polgároknak joga lett azokról másolatot kérni. Az iratanyag használata azonban továbbra is alapvetően hivatali jellegű maradt. A Francia Nemzeti Levéltár kutatóterme csupán 1842-ben nyílt meg. Ugyan elszórt példákat már a középkorból is találunk, amikor történetírói céllal fordultak az oklevelekhez, de csak a 18. század második felétől vált ez rendszeressé. Az iratanyag tudományos célú használata a 19. század második felében teljesedett ki a pozitivisták történetírás és a levéltárosok egymásra találásával.

Magyarországon 1848-ban a Magyar Tudományos Akadémia tett javaslatot a „magyar álladalmi közlevéltár” létrehozására. A terv ekkor nem valósulhatott meg, de a meginduló történettudományi kutatások egyre jobban igyekeztek felhasználni a különböző levéltárak forrásait. Az 1860-as években ismét napirendre került a kérdés, például Révész Imre református egyházjogász, az első hazai levéltári szakkönyv írója vagy Fáy András révén. Végül Wenzel Gusztáv 1867. április 1-jén felolvasott indítványának folyamánaként 1874-ben valósult meg az Országos Levéltár újjászervezése, immár modernnek tekinthető levéltárként. A folyamat mintegy betetőzéséként 1922-ben az Országos Levéltár a Belügyminisztériumtól a Válás- és Köznevelésiügyi Minisztérium irányítása alá került és az 1922. évi XIX. törvénycikk 9. § egyértelműen kimondta, hogy az „Országos Levéltár tudományos intézet”, amely ugyanakkor Klebelsberg

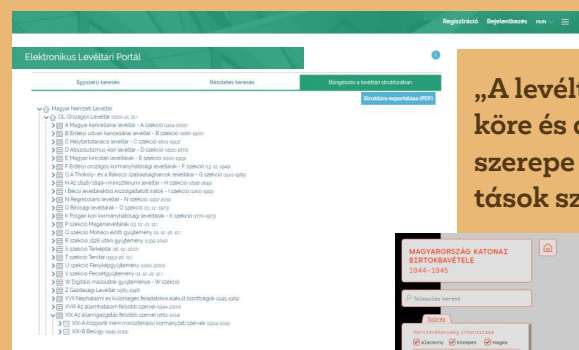
Kuno értékelése szerint „természeténél fogva, hogy úgy mondjam, arisztokratikus intézmény”.

A tudományos funkció előtérbe kerülése némileg a levéltár eredeti rendeltetését is háttérbe szorította. Kosáry Domonkos 1970-ben már úgy fogalmazott, hogy a levéltár célja és funkciója tekintetében „mint a történeti forrásanyag őrzője, feltárója és részben feldolgozója tölti be a tudományos intézmény szerepét”. Kosáry még a klasszikus jogbiztosító feladatokat is ebből a szempontból értékelte, azt hangsúlyozva, hogy ezek abból fakadnak, hogy a „jelen sok szállal visszanyúl a múltba”.

„Kosáry Domonkos 1970-ben már úgy fogalmazott, hogy a levéltár célja és funkciója tekintetében „mint a történeti forrásanyag őrzője, feltárója és részben feldolgozója tölti be a tudományos intézmény szerepét”

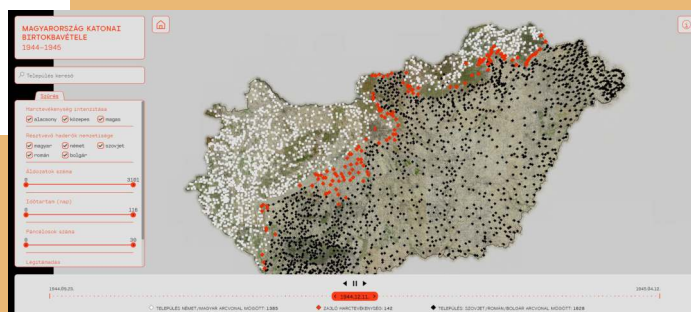
Batthyány Lajos nádor képe
Az eredeti képe a MNM Történelmi Képcsarnokban van

Az Elektronikus Levéltári Portál keresőfelülete

Magyarország Katonai Birtokbavétele 1944-1945 Adatbázis nyitóképe

„A levéltárak eredeti, jogbiztosító feladatköre és a tudományos kutatásokban játszott szerepe így napjainkra a kulturális szolgáltatások széles körével bővül”

pozitív mérleget vonva mind a „szolgáltató” funkciók és szemléletmód területén elért eredményeket tekintve. A levéltárak felismerték a társadalmi elvárások átalakulását, sőt, a róluk alkotott kép formálásában aktív résztvevővé váltak.

A már említett Révész Imre 1868-ban megfogalmazott gondolata, miszerint „a levéltár nem valami holt tö-

Ember Győző, az Országos Levéltár akkori főigazgatója meglehetősen csattanós választ adott Kosárynak. Megközelítését mint szélsőséges nézetet minősítette a levéltártudományról írt dolgozatában, hangsúlyozva a levéltárak kettős, tudományos és igazgatási szerepét, ugyanakkor az ekkor már meglévő „népművelési” feladatokat ő sem tartotta jelentősnek.

A levéltárak szélesebb körű ismeretterjesztő feladatokba történő bevonása 1950-ben, a korszakhoz igazodóan először kimondottan politikai-propagandisztikus céllal indult meg. A területi levéltárak tanácsai fenntartásba kerülésével, 1968-tól ez kiegészült a helyi igényekhez igazodó, általában vett kulturális feladatellátással.

A rendszerváltást követően a levéltárak számára a kárpótlási ügyekkel összefüggő roham a hivatali/jogbiztosító funkció felértékelődését hozta. Rövidesen azonban nagy számban jelentek meg az amatőr családfakutatók, akik már is más típusú, nem hivatali jellegű, de nem is gázából tudományos érdeklődésű csoportot jelentettek. A „laikus” érdeklődők, levéltárhasználók számára a levéltár leginkább „memóriaintézmény”, amelytől az egyéni (családtörténet), közösségi (mint a helytörténet vagy egy meghatározott közösség, például egy felsőoktatási intézmény) múltja iránti művelődési, vagy akár identitás alapú megismerését várja. Az informatika fejlődése önmagában is jelentős lehetőségeket rejtett, de az igazi új változást nem önmagában a személyi számítógépek elterjedése, hanem ezek hálózata, az internet elterjedése hozta magával. Ez mind az iratképzők, mind a felhasználók oldaláról új meg-

oldásokat és igényeket generált. Fokozatosan elmozdulás történt, a történészek által „uralt” közintézményi funkciótól a nagyközség számára identitást, lokalitást, történetet, kultúrát, személyes és közösségi emlékezetet biztosító levéltár irányába. Ez pedig visszahatott arra, mit is kell, vagy legalább kellene megőrizniük a levéltáraknak. „Lehetetlen azonban megítélni, hogy mire kell majd emlékeznünk” – írta Pierre Nora 1984-ben, és megállapította, hogy „ma a magánvállalatok és a közhivatalok adják ki a levéltárosoknak a »mindent-megőrzés« parancsát, míg azok azt tanulták, hogy a szakma, lényegét tekintve, az ellenőrzött pusztulás művészete.”

Az informatika térnyerése rövid ideig ugyan kecsegtetett azzal, hogy a keletkező iratok tömege elektronikus úton majd teljeskörűen megőrizhetővé válik, azok mennyiségű ugrása és a kritikátlan átvétel értelmetlensége végül kijózanítóan hatottak. A levéltáros nem menekült meg az iratértékelés felelőssége alól, ha a szempontrendszer változik is. Ennek leglátványosabb példája a személyes, családi iratok megőrzésének felértékelődése. A levéltárak így a hivatalos írásbeliség maradványának ítélt részének illetékeséből történő átvétele mellett egyre nagyobb arányú gyűjtőterületi tevékenységet is folytatnak.

Magyarországon a 2008-ban kidolgozott „A Szolgáltató levéltár” stratégia koncepciója a levéltárak funkciójának bővülését vetette fel, és jelentős szemléletváltást indított el az intézményrendszer egészében. Az elért eredmények átfogó értékelését a Levéltári Kollégium munkabizottsága 2020-ban végezte el, összességében

meg, hanem a létező társadalmi viszonyokkal és azok fejlődésével élő és szerves egybekötésével lévő nagyfentosságú kincs” talán ma elevenebben hat, mint saját korában.

A levéltárak eredeti, jogbiztosító feladatköre és a tudományos kutatásokban játszott szerepe így napjainkra a kulturális szolgáltatások széles körével bővül. Ez a bővülés azonban nem jelenti a korábbi funkciók leépülését. Az alapot továbbra is a jogbiztosító funkció elsődlegessége adja, hiszen az mind az állampolgári jogérvényesítés, mind a közigazgatás működése szempontjából is alapvető elvárás. A levéltári anyag „emlékezeti” funkcióját pedig aligha töltheti be a magas szintű tudományos feldolgozás hiányában, amely mind az iratanyag kutathatóságnak biztosítás, mind az intézmény által végzett kutatások megkerülhetetlen jelentőségét adja. Ez utóbbi jelentheti egyúttal annak az alapját is, hogy a nagyközségnek szánt kulturális szolgáltatások valóban hitelesen és magas színvonalon valósulhassanak meg. Ami viszont bizonyosan nem változott, az a levéltár lényege: a megőrzésre érdemesnek ítélt iratok használatának biztosítása, amelynek legelemibb feltétele azok megőrzése, függetlenül attól, hogy agyagtáblán, pergamenen, papíron, vagy digitális formában jöttek létre.

Bényei Balázs